

УДК 821.111-84:130.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-28>

АНГЛОМОВНІ ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ЯК ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ENGLISH PROVERBS AND SAYINGS AS A MEANS OF EXPRESSING CULTURAL IDENTITY

Костенко Г. М.,

orcid.org/0000-0003-3496-8354

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Національного університету «Запорізька політехніка»

У статті досліджується роль англомовних прислів'їв та приказок як засобів вираження культурної ідентичності та способи їх перекладу українською мовою. Згідно з наведеними прикладами, можна припустити, що використання фразеологічних одиниць щодо певних національностей створили відомі культурні стереотипи, кліше, які не завжди є обґрунтованими. У мовному спілкуванні прислів'я використовуються в розмові як аргумент, коли адресант у підтвердженні сказаного звертається до досвіду цілого народу. Прислів'я – це вислів повчального характеру, в якому зафіксовано багатовіковий досвід народу; він має форму закінченого речення. Приказка – короткий стійкий вираз, образний, який не є, на відміну від прислів'я, закінченим висловлюванням. За тематичною організацією англомовні прислів'я згруповано у тринадцять основних груп, серед яких родина та дім, батьки та рідна країна тощо. За походженням англійські фразеологічні одиниці можна поділити на суто англійські фразеологічні одиниці та запозичені фразеологічні одиниці. Серед останніх зустрічаються міжмовні запозичення, тобто фразеологічні одиниці, які запозичені з інших мов; внутрішньомовні запозичення, тобто фразеологічні одиниці, які запозичені з американського варіанту англійської мови тощо; фразеологічні одиниці, які запозичені в іншомовній формі. Серед багатьох способів перекладу фразеологічних зворотів вдалим можна вважати лише той, коли перекладачеві вдалося передати зміст фразеологічної одиниці та водночас зберегти її оригінальну форму. Найчастіше, перекладач має знайти еквівалент фразеологічній одиниці в мові перекладу. Це не важко, коли фразеологічний зворот запозичений, але існують випадки, коли прислів'я або приказки пов'язані з культурою та історією мови оригіналу. Якщо еквівалента не існує, перекладач має створити його або передати зміст фразеологічного звороту описово. І хоча певні труднощі можуть виникати під час перекладу прислів'їв та приказок, цей процес уможливується завдяки зростаючим культурним і політичним контактам і має великі перспективи для подальшого вдосконалення.

Ключові слова: прислів'я, приказки, мовна картина світу, культурна ідентичність, засоби перекладу.

The article examines the role of English proverbs and sayings as a means of expressing cultural identity and the ways in which they can be translated into Ukrainian. According to the examples given, it can be assumed that the use of phraseological units in relation to certain nationalities has created well-known cultural stereotypes, clichés that are not always justified. In language communication, proverbs are used in conversation as an argument when the addressee refers to the experience of an entire nation to confirm what he or she has said. A proverb is a statement of a didactic nature that captures the people's centuries-old experience and has the form of a complete sentence. A saying is a short, stable, figurative expression that, unlike a proverb, is not a complete statement. According to the thematic organization, English proverbs are grouped into thirteen main groups, including family and home, parents and native country, etc. By origin, English phraseological units can be divided into purely English phraseological units and borrowed ones. Among the latter are interlingual borrowings, i.e., phraseological units borrowed from other languages; intralingual borrowings, i.e., phraseological units borrowed from the American version of English, etc.; phraseological units borrowed in a foreign language form. Among the many ways of translating phraseological units, only the one that manages to convey the meaning of the phraseological unit and at the same time preserve its original form can be considered successful. Often, a translator has to find an equivalent of a phraseological unit in the target language. This is not difficult when the phraseological unit is borrowed, but there are cases when proverbs or sayings are related to the culture and history of the source language. If an equivalent does not exist, the translator must create one or express the meaning of the phraseological unit descriptively. Although certain difficulties may

arise when translating proverbs and sayings, this process is made possible by growing cultural and political contacts and has great prospects for further improvement.

Key words: proverbs, sayings, linguistic worldview, cultural identity, translation tools.

Постановка проблеми. Фразеологічний склад мови є найяскравішим розділом в сучасному мовознавстві. Фразеологічні одиниці ніколи не були і не будуть сірими, нецікавими; навпаки – вони завжди забарвлені, наповнені асоціаціями та, що важливіше, великим та глибоким змістом. Саме цей пласт мови може багато розповісти про націю – її історію, традиції, вірування, страхи, бажання тощо. Фразеологічні одиниці не дарма називають перлиною мови. Вони доповнюють мову, образ нації, роблять мовлення людини колоритним.

Парадигмою даного дослідження виступає фразеологічний прошарок мови, а саме прислів'я та приказки, виокремлюються значення цих фразеологічних одиниць та наводяться приклади одиниць, які стали стереотипними при опису характеру певної нації. Згідно з наведеними прикладами, можна припустити, що використання фразеологічних одиниць щодо певних національностей створили відомі культурні стереотипи, кліше, які не завжди є обґрунтованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прислів'я та приказки – широко поширений жанр усної народної творчості, який супроводжує людей здавна. Такі виразні засоби, як точна рима, проста форма, стислість, зробили прислів'я та приказки стійкими сполученнями, які є невід'ємною частиною емоційної складової мови. Вони виникли у давнину і йдуть своїм корінням углиб століть. Багато з них з'явилися ще тоді, коли не було писемності, тому питання про першоджерела варто ще залишати відкритим.

Помилково вважають, що прислів'я і приказки – одне й те саме. Іншим помилковим твердженням є те, що прислів'я та приказки – це ідіоми або афоризми. Історія вивчення прислів'їв сходиться до Аристотеля. Сучасна лінгвістика вводить прислів'я у пареміологію – дисципліну, що вивчає паремії (грец *paromia* – прислів'я), приказки, крилаті вислови. Таким чином, в паремію, поряд з прислів'ями, входять найрізноманітніші ідіоматичні вирази. В. Мідер пропонує таку дефініцію: «Прислів'я – коротка, всім відома фольклорна сентенція, що передається з покоління в покоління і виражає мудрість, правду, мораль і традиційні погляди на життя в метафоричній, фіксованій і запам'ятовуваній формі» [8, с. 4]. Вирішальним чинником у розмежуванні їх від прислів'яних виразів виявляється саме критерій традиційності, народності. Прислів'я зазвичай метафоричні, ритмічні, часто римовані і складають значну частину паремій. Наприклад: *He who hesitates is lost; home is where the heart is; misery loves company*.

У мовному спілкуванні прислів'я використовуються в розмові як аргумент, коли адресант у підтвердженні сказаного звертається до досвіду цілого народу. Прислів'я роблять мову більш живою, близькою до народної. Тобто, прислів'я – це вислів повчального характеру, в якому зафіксовано багатовіковий досвід народу, має форму закінченого речення.

Від усіх інших фразеологічних одиниць прислів'я відрізняються наступними особливостями:

- 1) своєю синтаксичною структурою: прислів'я – завжди чітко оформлено речення;
- 2) тим, що одиниці прислівочного типу висловлюють судження, узагальнену думку, мораль тощо, на відміну від інших фразеологічних одиниць, що позначають зазвичай поняття або предмет;
- 3) прислів'я та приказки – це стійкі вирази, в яких значення кожного елементу не змінюється від вживання його поза цим сполученням, але сама фраза стійка через часте вживання [3].

Приказка – частина прислів'я, фраза або словосполучення. Це головна ознака, яка відрізняє прислів'я від приказок. Тобто, це красномовний вираз, який можна легко замінити іншими словами. Приказка – короткий стійкий вираз, образний, який не є, на відміну від прислів'я,

закінченим висловлюванням і без властивого прислів'ю повчального змісту (*Слово – не горобець*) [4, с. 310].

Ще один тип стійких сполучень – афоризми. Афоризм – короткий виразний вислів, оригінальна закінчена думка, вимовлена або записана в лаконічній для запам'ятовування формі, згодом який неодноразово відтворюється іншими людьми [1].

Отже, фразеологічні звороти є, без сумнівів, скарбом кожної мови. Саме фразеологічні звороти формують певні стереотипи, мовні кліше. А. Тейлор звертає увагу, що прислів'я вигадуються кількома способами: деякі з них є простими апофегмами та банальностями, піднесеними до рівня прислів'їв, інші виникають внаслідок символічного або метафоричного використання певного випадку, треті імітують вже існуючі прислів'я, а четверті завдячують своїм існуванням історії або байці [9]. З кожним днем мова поповнюється новими фразеологічними зворотами. Кожний фразеологізм – різний та неповторний, має специфічні риси; особливості прислів'їв та приказок пропонуються в наступному пункті.

Мета дослідження. Ця робота робить спробу дослідити роль англомовних прислів'їв та приказок як засобів вираження культурної ідентичності та способи їх перекладу українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на велику кількість досліджень у галузі фразеології, прислів'я та приказки залишаються недостатньо дослідженим у сучасному перекладознавстві, тому що щодень з'являються багато виразів у різних мовах, які входять в ужиток та міцно займають своє місце, поступово творячи історію нації. Проблема при перекладі може полягати в тому, що реалія мови, де з'явилась фразеологічна одиниця, може бути зовсім відсутня в мові перекладу (історична подія, відома людина, обряди, традиції, свята тощо). Якщо таке трапляється, на перекладача покладають велику відповідальність, адже він має не тільки точно передати зміст фразеологічної одиниці, а ще й не втратити її «родзинку», тобто зберегти колорит фразеологічного виразу.

Головними лексичними засобами в прислів'ях є повтори та зіставлення. Повтори, зазвичай, виконують функцію посилення. Лексичні одиниці, які повторюються, не стоять поруч:

Handsome is as handsome does. – Гарна лише та людина, яка робить гарні вчинки.

Let bygones be bygones. – Що було, то минуло.

Зіставлення можна поділити на дві групи: 1) антонімічні заставлення – зіставлення лексичних одиниць, які є антонімами і поза межами даного прислів'я (*He that is full of himself is very empty*); 2) зіставлення лексичних одиниць, які не є антонімами поза межами певного прислів'я (*Half a loaf is better than no bread*).

Серед усіх евфонічних засобів у прислів'ях найбільш поширеними є алітерація та асонанс. Алітерація – стилістичний прийом, який полягає у повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності, для емоційного поглиблення змістового зв'язку (*Tread on a worm and it will turn*). Асонанс – повторення однакових голосних звуків у рядку або строфі, що надає віршованій мові милозвучності (*Take heed will surely speed*).

Щодо граматичної структури прислів'їв, то в прислів'ях найчастіше зустрічаються оповідальні речення. У таких реченнях щось стверджується або заперечується. Підметом в них, в переважній більшості випадків, виступає іменник:

Birds of a feather flock together. – Одного поля ягоди.

A watched pot never boils. – Коли на щось чекаєш, час йде повільно.

Культурна картина світу специфічна і відрізняється у різних народів. Це обумовлено цілою низкою чинників: географією, кліматом, природними умовами, історією, соціальним устроєм, віруваннями, традиціями, способом життя тощо. Мовна картина світу відображає реальність через культурну картину світу. Більшість дослідників вважає, що між мовною і культурною картинами світу існує тісний взаємозв'язок: мова ніби окреслює, виокремлює певні елементи культурної картини світу. Однак мовна картина є біднішою за культурну, оскільки у створенні останньої беруть участь, поряд з мовним, інші види розумової діяльності.

У термінологічній енциклопедії «Сучасна лінгвістика» О. О. Селіванова визначає мовну картину світу як «зображення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення» [2, с. 365]. Цей термін широко використовується лінгвістами, психологами, культурологами, літературознавцями та філософами.

За тематичною організацією англomовні прислів'я згруповано у тринадцять основних груп, що вміщують прислів'я, які описують головні аспекти життєдіяльності людини – природу, стосунки, основні ідеї та логіку, ставлення людини до світу, відчуття пропорції, мораль, соціальне життя, взаємодію, комунікацію, норми, навчання, час [6, с. 33]. У центрі англійської картини світу знаходяться родина і дім. Прислів'я про дітей значно переважають:

Spare the rod and spoil the child. – Різки пошкодуєш – дитину зіпсуєш;

Children are certain cares, but uncertain comforts. – Маленькі діти – маленькі біди.

Кількість прислів'їв про батька та мати в англійській мові приблизно однакова: *like father, like son / like mother, like daughter; Father's pleasure is God's pleasure; Mother shakes the cradle with one hand, the world with the other; Mother's heart is in the child, the child's heart is in the field; Don't show your mother indifferently to your father; Your mother is dead – your father is dead.*

В англійських прислів'ях зазначаються інші країни та міста, але Батьківщина є кращою понад усе. Наприклад: *Every cock sings in his own manner.* – Кожен півень співає по-своєму.

My home is my castle. – Мій дім – моя фортеця.

There is no place like home. – У гостях добре, а дома ще краще.

Every dog is a lion at home. – Дома й стіни допомагають. У своїй хаті й коцюби допомагають. У чужій хаті й тріска б'ється.

Home, sweet home. – У гостях добре, а вдома краще.

Dry bread at home is better than roast meat abroad. – Немає краще місця, ніж дім.

Однак, слід пам'ятати, що в англійській мові два слова *home* та *house*, які перекладаються як «дім», мають досить різний характер і не зовсім ідентичне значення. Так, слово *home* має більш абстрактне значення, тому що пов'язане здебільшого з емоціями та відчуттями: *East or West, home is best.* Слово *house*, у свою чергу, має значення «a building, a place». Наприклад: *When the house is open, the honest man sins.*

Будинок як *house* призначений для групи людей, що розглядається як єдність, а будинок як *home* – для окремої людини. Для концепту *house* притаманна закритість, те, що в ньому людям затишно і безпечно. *Home* – це те, що є у англійців замість Батьківщини; це те місце, де живе твоя сім'я, але це так само може бути уявне місце, де людина почуває себе комфортно [7].

Як було зазначено вище, однією з рис, які притаманні англійцям, є індивідуалізм, прагнення до приватності. Якщо в українській мові багато прислів'їв, де йдеться мова про товариство, колектив, то в англійській мові є прислів'я про егоїзм, відокремленість: *Every man for himself* (Кожен за себе); *Charity begins at home* (Благодійність починається вдома).

Але, звичайно, в англійській мові є великий прошарок прислів'їв щодо дружби, товариства. Якою б самодостатньою людина не була, але завжди є потреба у друзях:

A friend in need is a friend indeed. – Друг пізнається в біді

A man is known by the company he keeps. – Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі хто ти є.

Old friends and old wine are best. – Старий друг краще двох нових.

A friend to all is a friend to none. – Усім брат – нікому не брат.

A faithful friend is better than gold. – Вірний друг краще за золото;

Ще однією особливістю англійців є їх відома пристрасть обговорювати погоду. Це не виражає ніякої особливої риси характеру, але багато говорить про їх повсякденні традиції та звичаї. У зв'язку з цим в англійській мові існує значна кількість прислів'їв, компонентами в яких виступає саме якесь явище погоди.

One cloud is enough to eclipse the sun. – Одна хмара може закрити сонце.

After a storm comes the calm. – Дощ не може йти завжди. После бури наступає затишшє. После печали приходить радість.

It never rains but it pours. – Біда не приходить одна!

After rain comes fair weather. – Після поганої погоди наступає добра.

За походженням англійські фразеологічні одиниці можна поділити на суто англійські фразеологічні одиниці та запозичені фразеологічні одиниці. Серед останніх зустрічаються міжмовні запозичення, тобто фразеологічні одиниці, які запозичені з інших мов; внутрішньомовні запозичення, тобто фразеологічні одиниці, які запозичені з американського варіанту англійської мови тощо; фразеологічні одиниці, які запозичені в іншомовній формі.

Суто англійські прислів'я нерозривно пов'язані з історією, традиціями, відомими людьми англійського народу, також з певними історичними фактами та реаліями мови. Так, наприклад, фраза *turn the blind eye* (заплющити очі), яка часто використовується для позначення навмисної відмови визнати певну реальність, походить від легендарної події в кар'єрі британського морського героя Гораціо Нельсона. Під час Копенгагенської битви 1801 року кораблі Нельсона зіткнулися з великим дансько-норвезьким флотом. Коли його більш консервативний старший офіцер подав сигнал до відступу, одноокий Нельсон, за переказами, підніс підзорну трубу до свого хворого ока і безтурботно вигукнув: «Я справді не бачу сигналу». Так він здобув вирішальну перемогу. Деякі історики вважають знаменитий жарт Нельсона просто батальним міфом, але фраза *turn the blind eye* побутує й донині.

І у наші дні розгнівані батьки можуть погрожувати *read the riot act* (зачитати закон про заколот) своїм неслухняним дітям. Але в Англії XVIII-го століття Акт про заколоти був цілком реальним документом і його часто зачитували вголос перед розлюченим натовпом. Прийнятий у 1715 році, Акт про заколоти надав британському уряду право називати будь-яку групу з понад 12 осіб загрозою для громадського спокою. За таких обставин державний чиновник зачитував невеликий фрагмент Закону про заколоти і наказував людям мирно розійтися по своїх домівках. Всі, хто залишався через годину, підлягали арешту або вивезенню силою [5].

Багато ідіоматичних виразів мають морське походження – *taken aback, loose cannon, high and dry* (несподівано, розгубити гармату, високо і сухо) – всі вони з'явилися на морі, але, мабуть, найдивовижнішим прикладом є поширений вислів *by and large*. Ще в XVI столітті слово *large* використовувалося для позначення того, що корабель пливе за вітром. Натомість набагато менш бажане *by* або *full and by* означало, що судно рухається проти вітру. Таким чином, для мореплавців *by and large* означало тралення морів у будь-якому напрямку відносно вітру. Сьогодні і моряки, і сухопутники використовують цю фразу як синонім до «з урахуванням усіх обставин» або «здебільшого».

В англійській мові також багато фразеологічних одиниць, які мають у своєму складі ім'я тієї чи іншої людини. Деякі імена стали загальновідомими: *Sherlock Holmes* (сищик, головний герой творів А.К. Дойла); *Sally Lunn* – солодка булочка (ім'я відомої жінки-кондитеру кінця XVIII ст.).

Також в англійській мові значну кількість складають прислів'я та приказки іншомовного походження. Ідіоми найчастіше стають частиною мови, якщо вони виходять з авторитетного джерела, і як слідство, часто використовуються у повсякденному спілкуванні. В англійській мові такими джерелами, наприклад, є греко-римська спадщина, Біблія та найбільш відомі переклади іншомовної літератури.

Давньогрецька міфологія: *the apple of discord* – яблуко розбрату; *Achilles' heel* – ахілесова п'ята; *between Scylla and Charybdis* – між Сциллою і Харібдою. Давньоримська міфологія: *cross the Rubicon* – перейти Рубікон. Біблія: *forbidden fruit* – заборонений плід; *the prodigal son* – блудний син; *cast pearls before swine* – метати бісер перед свинями; *the root of all evil* – коріння зла.

Запозичення з інших мов: *necessity is the mother of invention* – необхідність – мати винахідливості (з французької мови – *La nécessité est mère de l'invention*);

В англійській мові існують запозичення в іншомовній формі. Багато з них є інтернаціональними зворотами: *Vae victis* – горе переможеним (латинська мова).

Серед багатьох способів перекладу фразеологічних зворотів вдалим можна вважати лише той, коли перекладачеві вдалося передати зміст фразеологічної одиниці та водночас зберегти її оригінальну форму. Найчастіше, перекладач має знайти еквівалент фразеологічній одиниці в мові перекладу. Це не важко, коли фразеологічний зворот запозичений, але існують випадки, коли прислів'я або приказки пов'язані з культурою та історією мови оригіналу. Якщо еквівалента не існує, перекладач має створити його або передати зміст фразеологічного звороту описово.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Тож, кожна мовна картина світу є особливою саме через наявність в ній фразеологічних одиниць, тобто тих виразів, які мають певний смисл лише в мові оригіналу та втрачають його під час буквального перекладу, бо у своєму складі вони містять якусь реалію, відому лише одній нації. Водночас, помилково вважати, що мовні картини різних народів мають мало спільного, адже існують «інтернаціональні» фразеологічні одиниці, тобто ті стали вирази, які існують в багатьох мовах світу, незважаючи на розбіжності в їх історичному минулому. Такі фразеологічні одиниці, найчастіше, є запозиченнями з класичних мов – латинської або давньогрецької, і саме вони першими зробили переклад фразеологічних висловів можливим. І хоча певні труднощі можуть виникати під час перекладу прислів'їв та приказок, цей процес уможлиблюється завдяки зростаючим культурним і політичним контактам і має великі перспективи для подальшого вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Енциклопедія сучасної України : електрон. версія. URL : <https://esu.com.ua/> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
3. Смірнова А. Переклад фразеологічних одиниць у «Листах різдвяного діда» ДЖ. Р. Р. Толкіна. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми сучасної транслятології, лінгвокраїнознавства та теорії міжкультурної комунікації : електрон. версія. URL : <http://www.vtei.com.ua/doc/2022/03102022/2/9.pdf> (дата звернення: 15.03.2023).
4. Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. К. : «Майстер-клас», 2011. 400 с.
5. Andrews E. 10 Common Sayings With Historical Origins : електрон. версія. URL : <https://www.history.com/news/10-common-sayings-with-historical-origins> (дата звернення: 15.03.2023).
6. Lauhakangas O. The Matti Kuusi. International type system of proverbs. Helsinki : Suomalainen Tiedekatemis, 2001. 159 p.
7. Merriam-Webster Dictionary : електрон. версія. URL : [merriam-webster.com](https://www.merriam-webster.com) (дата звернення: 22.03.2023).
8. Mieder W. Proverbs : A Handbook. L. : Greenwood Press, 2004. 305 p.
9. Taylor A. The Proverb. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1931. 223 p.